

Střední Evropa

FOTO: MICHAEL STAVREJ

Vypracování mnohoznačného významového komplexu zvaného střední Evropa bylo před pádem železné opony dílem opozičních intelektuálů z evropských zemí zahrnutých tehdy do sovětského bloku. Patřili mezi ně například Adam Michnik v Polsku, György Konrád v Maďarsku nebo český Milan Kundera v Paříži. Právě Kunderův vypjatý pesimismus, jak se projevil zejména v eseji Únos Západu z roku 1986, usiloval o to, aby si evropská, myšleno samozřejmě západoevropská veřejnost uvědomila se vši naléhavostí, že osud kultury národů upadnuvších pod ruský imperiální vliv je předobrazem její vlastní budoucnosti, pokud se pronikání asiatictví na kontinent nepodaří zastavit.

Konec snu

Po pádu železné opony v roce 1989 se zdálo, že plnému rozžití obsahu pojmu nic nestojí v cestě. Politolog Rudolf Kučera začal u nás vydávat revue nazvanou Střední Evropa. Václav Havel stál jako jeden z iniciátorů u vzniku seskupení Maďarska, Polska a Československa (později Česka a Slovenska) do visehradské čtyřky. Představa určité části společné minulosti v Rakousko-Uhersku nedávala spát ani některým intelektuálům v postjugoslávských republikách.

Jenže právě osud balkánských států v devadesátých letech výrazně otrásl nadějemi. Maďarský spisovatel Péter Esterházy napsal: „Vypadá to, že z krásné vize, již jsme tak nadšeně nazývali snem o střední Evropě, nezbylo dočista nic. Osamělé, zbídačené, nevraživé země. Uskutečnime jeden zlý sen po druhém, četl jsem kdesi před časem. Jugoslávie, to je metafora střední Evropy.“

Angažmá Bernda Posselta a Oty Habsburského ve středoevropsky zabarvených iniciativách ukazovalo, že ani německé historické paměti nepřestala být představa Mitteleuropy pramenem imaginace pro budoucnost. To ovšem zejména v našich zemích nově evokovalo sudetoněmecký problém, který se ukázal jako nečekaně živý a schopný aktivně modelovat aktuální politické postoje občanů. Ke slovu se stále vý-

razněji dostávala česká rezervovanost vůči nadstátním řešením regionálních problémů.

Rakouský politik Erhard Busek mluvil o tom, že rakouská neutralita byla vzorem pro sousedy, a nezapomínal zdůraznit, jak obrovský vliv na atmosféru střední Evropy měl židovský živel. Nicméně při pohledu na devadesátá léta Busek konstatuje, že „mnoho starých vzorců zmizelo“ a žádné nové se neobjevily. Střední Evropa se tak podle něj po roce 1989 ocitla v konceptuálním prázdnu.

V roce 2009 vyšla stěžejní kniha V kleštích dějin s podtitulem Střední Evropa jako pojem a problém. Editor Jiří Trávníček shromáždil texty, jež nahmatávají geopolitické, historické a kulturní kořeny fenoménu, a sám zkoumání uzavírá esejem Zrození střední Evropy z ducha... Čteme v něm i následující konstatování: „Aby byla střední Evropa zachráněna, musela být převedena do modu kultury; svou intelektuální kariéru udělala v této podobě. A byla to především středoevropská kultura, jež byla používána i pro politické argumenty (včetně slavného eseje Kunderova). Ve chvíli, kdy se má z modu kultury dostat do modu reality, zejména politické a ekonomické, se ukazuje, že to tak úplně nejde.“

Rusové nechápou

„Jako protisovětský koncept je koncept střední Evropy neúčinný. To znamená, že kdybych byl sovětským občanem a prostě bych se ho pokusil vyčarovat, nijak by to se mnou nehnulo. Nezapůsobilo by to na mě. Prostě to nefunguje.“ Tyto věty zazněly z úst básníka, nositele Nobelovy ceny Josifa Brodského u kulatého spisovatelského stolu v Lisabonu v roce 1988. Brodskij byl v té době už šestnáct let v emigraci, jeho postoj není postoj sovětský, je to postoj ruského intelektuála a jeho vnímání světa. Na jiném místě debaty říká: „Pro obyvatele Sovětského svazu koncept střední Evropy neexistuje z jednoho prostého důvodu – prostě proto, že střední Evropa se rozpadá do jednotlivých států.“ Spisovatelka Tatjana Tolstá na stejném místě prohlásila: „Střední Evropa jako literární koncept je něco, o čem jsem poprvé slyšela zde v Portugalsku. Tento

Petr BÍLEK

Autor je šéfredaktorem Literárních novin.

je, ale kde?

koncept je pro nás nový, a pokud je to politický koncept, pak nejsme politici.“ Danilo Kiš, srbský spisovatel žijící tehdy v Paříži, v reakci na pedagogický tón autorů u stolu prohlásil: „V přístupu našich sovětských kolegů je něco velmi znepokojujícího... Máme tu však daný fakt: ve střední Evropě jsou sovětské tanky... To je nastolený problém. To není jen otázka toho, zda chceme bránit koncept střední Evropy jako takový; tato idea je zde proto, že chce být protiváhou pojmu Sovětského svazu, nechce být považována za jeho součást a chce mít právo na svou vlastní identitu.“

Velice reprezentativního spisovatelského setkání v Lisabonu se tehdy zúčastnil také Josef Škvorecký a jeho stanovisko je dobré si připomenout: „Žiji v Kanadě, ale cítím se být Středoevropanem. A překvapuje mě, že tento koncept může lidem připadat mlhavý. Můj Bože, vždyť je to historický celek, který má své dějiny, kulturní dějiny! Byla to součást katolické Evropy – definoval ji před téměř sto lety Joseph Conrad, vážně. Je to tedy koncept – nikoli nezbytně zeměpisný – ačkoliv je to část Evropy, která měla tradičně mnohem užší vztahy se západními kulturami než s kulturami východně od Polska.“

Sporný prostor

Co nejvíce různosti na co nejmenším prostoru. Poběžovice na Chodsku, na zámku německý hrabě s japonskou ženou. Jejich syn se narodil v Tokiu, ale od jednoho roku vyrůstá zde. Richard Mikuláš hrabě Coudenhove-Kalergi pak založí ve svých osmadvaceti letech nejstarší evropské hnutí za sjednocení starého kontinentu. Píše se rok 1922 a hrůza z první světové války ještě nevychladla. Panevropská unie prosazuje myšlenku politického a hospodářského sjednocení evropských národů a na demokratických a přátelských základech s plným vědomím křesťanských kořenů. K jejím členům budou patřit například Albert Einstein, Thomas Mann, Franz Werfel, Otto von Habsburg, Charles de Gaulle, Konrad Adenauer, Franz Josef Strauss, Bruno Kreisky, Aristide Briand nebo Georges Pompidou. V průběhu dvacátého století se Panevropská unie ostře vyhraňovala jak proti nacismu, tak proti socialismu a komunismu.

Panevropská unie i střední Evropa jsou plody obranného myšlení. Stvořil je onen pocit ohrožení, provizoria. Na jedné straně se mělo zabránit opakování masového vraždění, na druhé imperiální dominanci velmocí, ať už tanulo na mysli Německo nebo Rusko. Oba tyto pojmy se pak v průběhu historie instrumentalizovaly a zaostření onoho klacku, ve který se měnily, mířilo vždy více na tu stranu, jež vzbuzovala v dané chvíli větší strach. Panevropská unie ani střední Evropa nebyly nápady vítězů. Filozof Karel Kosík napsal: „Střední Evropa je sporný prostor a prostor sporu: spor se vede o to, co tento prostor vlastně je.“ V intencích mnoha jiných vyjádření se nedomnívám, že jde v tomto případě skutečně o prostor, fyzické území na mapě. Mnohem zásadnější roli zde hrají pocity, emoce, způsob, jak jsme se naučili prožívat a vnímat čas.

A co my?

Pro všechny operace s pojmem střední Evropa je typické, že ti, kdo se jím zabývají, cítí potřebu definice a všichni přitom nakonec skončí konstatováním, že se ve smyslu geografickém, kulturním, etnickém nebo náboženském definovat nedá. Odvolávají se pak na společ-

nou zkušenost, vnímání světa, respekt k různorodosti, vědomí vzájemné odkázanosti, pocit provizoria a ohrožení od velmocí z východu či západu. Současné české veřejné mínění by určitě nezaujal odkaz na kousek společné cesty dějinami s Bukovinou, Haličí nebo Bosnou a Hercegovinou. Proto se podobné směřování v praktické politice

Centrální Evropa na počátku 19. století.

Střední Evropa je sporný prostor a prostor sporu: spor se vede o to, co tento prostor vlastně je.

Karel Kosík

vůbec neobjevilo. Naši mentalitu zcela ovládlo usilování o návrat do Evropy bez přívlastků, i když právě ta Evropa, kterou tolik usilujeme upoutat, nás vnímá přesně jako my Bukovinu. Akademismem nám čpí otázka, zda do střední Evropy patří víc Švýcarsko nebo pobaltské státy. Každodenní realita dnes pod tlakem událostí na Ukrajině drží víc palce Pobaltí, ale stejně je hra kulturních sympatií či antipatií překryta ekonomickým vnímáním. Víc nás zajímá, zda a kdy budeme patřit k eurozóně.